

Dohi Zsuzsánna

A nő „helye” Pápai Páriz Ferenc békére alapozott világában / Pax-sorozatában

„XVI. Régula: Példab. 31:10. Erős Aszszonyiállatot kitsoda találhat:
mert ennek árra sokkal fellyül haladgya a' Kárbunkulusokat.”

(*Pax Aulæ*)

A Pax-sorozat egyes darabjai

1680 és 1710 között Pápai Páriz Ferenc (Dés, 1649. május 10. – Nagyenyed, 1716. szeptember 10.) létrehozta a kora újkori magyar fordításirodalom kivételes, sorozatjellegében egyedülálló darabját a Pax-sorozatot: *Pax Animæ* (1680),¹ *Pax Corporis* (1690),² *Pax Aulæ* (1696),³ *Pax Sepulcri* (1698),⁴ *Pax Crucis* (1710).⁵ Eddigi kutatásaim során sem a nemzetközi, sem pedig a kora újkori magyar irodalom szövegei között nem sikerült hasonló jellegű kötetkompozíció nyomára bukkannom. A kötetek önállóságukban, különbözőségükben is összetartozó egységet alkotnak, mindenkori céljuk a testi-lelki béke (*pax*) megtalálásának szolgálata. A *Pax Animæ* elmélkedésirodalmunkhoz tartozik. A *Pax Sepulcri* meditációk és imádságok együttese. A *Pax Aulæ* átmenetet képez elmélkedések és életvezetési kézikönyvek között. A *Pax Crucis* imádságos formátumú zoltárparafraízis, a *Pax Corporis* pedig a *medicina pauperum* kézikönyveinek hagyománya szerint megírt orvosi könyv. Műfajiságuk szempontjából a paletta látszólag széttartó, de az említett műfajok, szövegtípusok elválasztása néhol fölösleges és mesterséges

Dohi Zsuzsánna (1981) – magyartanár, PhD, Apáczai Csere János Elméleti Liceum, Kolozsvár, dohizsuzsa@gmail.com

¹ Pápai Páriz Ferenc: *Pax Animæ*. *Az az, A' lélek bekessegeröl, es az elme gyönyörüsegeröl való Tracta, Francia Nyelven irattott Molinaeus Peter által. Ugyan azon Nyelvből Magyarra fordittott...* Kolozsvár 1680. RMK I. 1246.

² Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*, *azaz az emberi testnek belső nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s azoknak orvoslásának modjáról való tracta. Mellyet mind élő tudós tanítóinak szájokból, mind a régieknek tudós írásokból, mind pedig maga sok betegek körül való tapasztalásiból summáson öszveszedett, és sok ügyefogyott szegényeknek hasznokra, mennyire értelmesen, világosan magyar nyelven kiadott.* Kolozsvár 1690. Régi Magyar Könyvtár (a továbbiakban RMK) I. 1387.

³ Pápai Páriz Ferenc: *Pax Aulæ*, *azaz a bölcs Salamon egynéhány válogatott reguláinak röviden való előadása. Rész szerint francia nyelven való írásból, rész szerint másunnan szedegettettek és magyar nyelven kiadattattak.* Kolozsvár 1696. RMK I. 1488.

⁴ Pápai Páriz Ferenc: *Pax Sepulcri*, *azaz idvességés és igen szükséges elmélkedés arról, miképpen kellésék embernek mind élni, mind pedig meghalni. Német írásból szedegettetett és e kisdéd hordozható formában szorittatott, az áhétatos együgyü magyar keresztyének számára.* Kolozsvár 1698. RMK I. 1526.

⁵ Pápai Páriz Ferenc: *Pax Crucis*, *azaz Szent Dávid királynak és prófétának százötven soltári. Mellyek azokat a Szent Léleknek célja és értelme szerint rövideden megmagyarázó százötven könyörgésekbe, a Soltároknak rendit megtartván, befoglaltattak: és a lélekkel és értelemmel éneklő s könyörgő magyar híveknek lelki hasznokra kiadattak.* Kolozsvár 1710. RMK I. 1775.

vállalkozásnak bizonyul, hiszen a kora újkori szövegek és Pápai munkái is gyakran a műfajkeveredés létmódjában működőképesek.⁶ Pápai célja sem valamely tiszta műfajú szövegek megírása volt, hanem olyan kézikönyvek létrehozása, melyek minden esetben a használhatóság, az *usus* felől voltak értelmezhetőek. Pápai orvosi könyve esetén a legnyilvánvalóbb ez a *pragmatikus* elképzelés, a többi négy kötet kegyességi, intellektuális, emocionális gyakorlatot tesz lehetővé.

A posztromantikus szakirodalom az eredetiségnek olyan kritériumait kérte számon a szövegeken, melyek anakronisztikusan hatnak a 17. századi fordításirodalom gyakorlatára nézve. Ennek következménye volt, hogy Pápai sorozatának tagjait „csak” fordításokként, nem pedig eredeti szövegekként ismertették, kanonizálták. Az eredetiség és fordítás polarizált értékelése azonban nem állja meg a helyét a kora újkorban. Inkább pragmatikai adaptációknak (kulturális áthelyezéseknek, kulturális átültetéseknek) kellene ezeket a műveket tekintenünk, vagyis a tervezett célnyelvi közönség elvárásaihoz, tudásszintjéhez, körülményeihez igazodó, illetve a forrásnyelv és a célnyelv kulturális különbségeinek áthidalását célul kitűző szövegeknek. A többi négy nyilvánvaló fordítás mellett az egyedül „eredetinek” tartott *Pax Corporis* sem értelmezhető teljes mértékig egyedülállóan, hiszen nagy valószínűséggel korabeli mintát követhetett, melynek felfedezésével még adós maradt a kutatás. Ugyanakkor a többi, fordításként elkönyvelt négy kötet sem pusztán szolgai átültetése, hanem inkább átírata, rekontextualizált változata, jól megválogatott, gondolatosságukban, a célközönség számára használhatóságukban a sorozat alapelveihez hozzásimuló forrásszövegeknek.⁷

⁶ A teljesség igénye nélkül a nemzetközi szakirodalomból: Erdei Klára: *Auf dem Wege zu sich selbst: Die Meditation im 16. Jahrhundert – Eine funktion analytische Gattungsbeschreibung*. Harrasowitz, Wiesbaden 1990 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 8); Véronique Ferrer: *Exercices de l'âme fidèle : la littérature de piété en prose dans le milieu réformé francophone (1524-1685)*. Droz, Genève 2014 (Travaux d'humanisme et Renaissance, 524); Karl A. E. Enekel: *Meditative frames and readers guidans in neo-latin texts = Meditatio – Refashioning the Self: Theory and Practice in Late Medieval and Early Modern Intellectual Culture*. Ed. Karl A. Enekel – Walter Melion. Leiden–Brill 2010. 27–44; Frank Livingstone Huntley: *Bishop Joseph Hall and Protestant Meditation in Seventeenth-Century England: A Study with Texts of the Art of Divine Meditation (1606) and Occasional meditations (1633)*. Center for Medieval and Early Renaissance Studies, New York–Binghampton 1981. A magyar szakirodalomból kiemelném a kolozsvári doktori iskola, pontosabban Gábor Csilla vonzásában születő szövegeket. Általánosabb, nagyobb lélegzetvételű összefoglalók: Tüskés Gábor: *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai*. Bp. 1997; Gábor Csilla: *A katolikus áhitati irodalom Erdélyben a 17. Százaadban*. = Uő: *Religió és retorika*. Komp-Press, Kvár 2002 (Ariadné könyvek). 235–256.; Gábor Csilla: *A meditáció a hitgyakorlásban és az irodalomban* = Uő: *Religió és retorika*. Komp-Press, Kvár 2002 (Ariadné könyvek), 257–277; Gábor Csilla: „Religiosa actio mentis”: *Meditációelmélet és meditációtípusok a kora újkorban Európában és Magyarországon*. = *Devóciók, történelmek, identitások*. Szerk. Gábor Csilla. Scientia, Kvár 2004. 9–60; Gábor Csilla: *Doctrine–Virtue–Memory: Seventeenth-century Hungarian Devotional Literature in European Context*. Cluj University Press, Kvár 2007; Heltai János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. Országos Széchényi Könyvtár–Universitas, Bp. 2008 (Res Libraria, II.); Fazakas Gergely Tamás: *A kora újkor magyarországi imádság- és meditációirodalom kutatásának legújabb eredményei és tendenciái*. StudLitt, 52(2013)/3–4. 266–287. A doktori iskola keretén belül születő rész tanulmányok, doktori disszertációk: Horváth Izabella: *Ismeret és közlés az egyházi kommunikációban egy 17. századi imádságkönyv tükrében*. Erdélyi Múzeum 2003. 168–177; Péntek Veronika: *Devóció és magántörténelem a 16–17. század fordulójának elmélkedő irodalmában*. = *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Szerk. Balázs Mihály – Gábor Csilla. Egyetemi Műhely–Bolyai Társaság, Kvár 2007. 137–148; Kónya Franciska: *Tarnóczy István és a kora újkori meditációs irodalom*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2015. (Doktori dolgozatok 13.); Korondi Ágnes: *Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban*. Monográfiák (3). Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár 2016.

⁷ Ez a terminus azt a fajta pejoratív értelmet is sikeresen leépíti, ami a fordításhoz mint az eredetihez képest kevésbé értékes szövegváltozathoz tapad, hiszen önmagában hordozza a pragmatikai adaptációhoz szükséges alkotási folyamat, adaptációs műveletek ígérétét is. Benő Attila: *Fordítás és pragmatikai adaptáció*. = *Uő: A dolgok másik neve*. Korunk – Komp-Press, Kvár 2011. 137–182; Bart István: *A mérce*. = *A műfordítás ma*. Szerk. Bart István – Rákosi Sándor. Gondolat Kiadó, Bp. 1981. 237–269.

Pápai sorozatának első darabja a *Pax Animae*. A mű forrásául szolgáló munka ifjabb Pierre du Moulin (Peter du Moulin, Molinaeus Péter, Pierre du Moulin le Filis, 1601–1684) tollából származik. 1657-ben Londonban jelent meg a forrásszöveg *A Treatise of Peace and Contentment of the Soul*, majd 1660-ban franciául Sedanban, *A Traité de la paix de l'Âme et du contentement de l'Esprit*⁸ címmel. A forrásszövegnek több kiadása létezett már a 17. században is. Pápai nem véletlenszerűen választotta ki Pierre du Moulin elmélkedésgyűjteményét. A könyv sikeressége, már ha csak a gyakori kiadásokat nézzük, mindenképpen indokolta a téma iránt komoly érdeklődést mutató Pápai választását. Ugyanakkor az elmélkedések célja, vagyis a belső béke megtalálása még háborús viszonyok között is, szintén igazolja Pápai választásának helyénvalóságát, hiszen az 1680-as évek Erdélyére sem a béke, sem a politikai-történelmi kiegyensúlyozottság nem volt jellemző.

1690-ben adta ki Pápai Páriz Ferenc a Pax-sorozat sikerdarabját, a „szegények patikája” (*medicina pauperum, pharmacopoea pauperum, thesaurus pauperum, armen pharmacopie*) műfajában születő *Pax Corporist*.⁹ Két, Pápai Páriz Ferenc által jegyzett variánssal ismerkedhetünk meg, ugyanis az első kiadást 1695-ben követi egy második, melynek szerkezetében, terjedelmében Pápai alapvető módosításokat eszközölt. Az első kiadás eredetileg hét könyvből állt, ehhez képest az 1695-ös kiadás más módosítások mellett már tartalmaz egy nyolcadik könyvet is, illetve a könyvek előtt, a bevezetők (ajánlás, előjáró beszéd) után Szatmár Némethi Sámuel, Csepregi T. Mihály, Enyedi István és M. Tótfalusi Kis Miklós tollából származó üdvözlőverseket. Mindkét variáns állandó fejezete a VI., a női betegségeket taglaló rész.¹⁰

A *Pax Aulae* 1696-ban jelent meg szintén Kolozsváron. A kötetnek két forrása van: egy francia és egy ismeretlen mű. A franciáról Pápai annyit árult el, hogy név nélkül és körülbelül tíz évvel saját fordítása előtt jelent meg. Ezen információk alapján azonosította Tarnai Andor a francia forrást: Michel Boutauld (1607–1688) francia jezsuita *Les conseils de la Sagesse, ou le recueil des maximes de Salamon, les plus nécessaires à l'homme pour se conduire sagement avec des reflexions sur ces Maximes* című 1677-ben megjelent munkájában, valamint *La Suite des Conseils de la Sagesse*¹¹ című 1683-as, előszóval ellátott folytatásában.¹²

1698 a következő *Pax* kötet megjelenésének éve: *Pax Sepulcri*.¹³ A szöveg eredetije német nyelvű, a német nemzetiségű Martin Moller *Manuale de praeparatione ad mortem* című *ars moriendi*-je,¹⁴ ami 1593-ban jelent meg, és a 16. század egyik legsikeresebb könyve lett a maga műfajában.

⁸ Pierre Du Moulin: *Traité de la paix de l'Âme et du contentement de l'Esprit*. Ed. L. Vendosme, 1661.

⁹ Grabarits István: *A (késő középkori) kolostori receptektől a modern gyógyszerkönyvekig. = Három orvostörténetész közszövege*. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszin Dénes és Szállási Árpád tiszteletére. Johan Béla Alapítvány, Magyar Orvostörténelmi Társaság, Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Magyar Tudománytörténelmi Intézet, Bp. 2010. 75–89.

¹⁰ Gulyás Pál: *A könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVII. században (1527–1773)*. Magyar Könyvszemle II–IV(1944). 100–133.

¹¹ Michel Boutauld: *La Suite des Conseils de la Sagesse: ou du recueil des Maximes de Salomon les plus nécessaires a l'homme pour se conduire sagement ; Avec des réflexions sur ces Maximes*. Paris 1683.

¹² Tarnai Andor: *Pax Aulae*. Irodalomtörténelmi Közlemények 1968. 274–275.

¹³ Pápai előtt 1614-ben Zólyomi Perina Boldizsár is lefordítja a görllitzi főpap munkáját (RMK. I. 450). Thienemann Tivadar összehasonlító olvasata eredményeképpen megállapítja, hogy ugyanannak a szövegnek a magyar nyelvű fordításáról van szó, hiszen a két fordítás szinte mondatról mondatra megegyezik. Ez támasztja alá azt a feltételezést, hogy Pápai is az első, azaz az 1593-a görllitzi kiadás alapján dolgozott. Thienemann Tivadar: *A XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei*. Irodalomtörténelmi Közlemények 1922. 83–84.

¹⁴ Martin Moller: *Manuale de praeparatione ad mortem* című *ars moriendi*. Görllitz 1593.

Végül 1710-ből való a *Pax Crucis*, szintén franciából készült fordítás. Pápai prózai, imádságos elmélkedésgyűjteményt készít Clement Marot (1495–1544) és Théodore de Bèze (Béza, 1519–1605) verses psaltériumból.¹⁵

Az öt látszólag eléggé eltérő forrásszöveget alapul vevő kötet mégis közös nevezőre hozható a *Pax*-sorozat égisze alatt:

1. Az első közös pont címükben ragadható meg. A *pax*, a béke fogalma, a békesség keresése jellemzi őket, legyen szó lelki, szellemi, testi békéről, illetve a földi nyugalom megtalálásáról vagy a túlvilági beteljesülés előkészítéséről.

2. A szövegek nyelvi megformáltságuk szempontjából *közérthetőek*. A korszakra jellemző eszméletörténeti irányzatok (kartezianizmus, coccejanizmus, puritanizmus/pietizmus) szellemében az egyszerű emberek számára is könnyen emészthető, gyakorlati funkcióval bíró gondolatokat fogalmazznak meg. Túlnyomórészt kegyességi szövegekről lévén szó az elvontabb, dogmatikai kérdések fejtegetésétől sem zárkózott el szövegeiben Pápai, de minden esetben megmaradt a közismert, gond nélkül befogadható elméletek szintjén.

3. A *célközönség* minden esetben sokkal szélesebb, mint a művelt, magas elvárásokkal rendelkező tanult emberek köre. Bizonyos esetekben (pl. a *Pax Corporis*) az intencionális használat nem annyira az olvasás felől ragadható meg, hanem a felolvasást hallgató „együgyűek” felől.

„Nem akartam én itt az ebben tudósoknak értelmét megfogni, nem is azoknak írni, hanem az házi cselédes gazdáknak s gazdasszonyoknak és az igyefogyott szegényeknek, kiknek nincsen mindenkor kezek ügyében értelmes orvos...”¹⁶

A 17. századra megváltozik az olvasni tudók aránya. Az olvasás (sok esetben csak és kizárólag nyomtatott szöveg olvasása, írott szövegé azonban már nem), illetve a könyvek használata egyre gyakoribb jelenség a középosztály, a felolvasás pedig az alsóbb társadalmi osztályok körében. 1660–1690 között növekszik például a falusi iskolák száma, mely már szélesebb rétegek számára teszi lehetővé a tanulást. A protestantizmus szintén hozzájárul ahhoz, hogy megugorjon az (anyanyelven) olvasók száma, hiszen a korábbi iskolapolitikával szemben szélesebb rétegeket vonnak be az oktatásba, (többek között) az anyanyelvűsége helyezik a hangsúlyt. A bevett vallások iskolaalapító joggal rendelkeznek, magánkönyvtárak létesülnek, melyek sokat előrúlnak az olvasóközönség összetételének változásairól is (Teleki Jankó, Bethlen Kata, Bornemisza Anna tékája: női és gyermekolvasók megjelenése).¹⁷

4. Ami a szövegek tematikáját és műfaját illeti, azt tapasztaltam, hogy mindegyik kötet a *használati irodalom* (életvezetési kézikönyvek, meditációk, imádságoskönyvek, imádságos zsolttárok és egyéb, az úgynevezett kegyességi irodalom jellegzetes formái) szövegtípusai közé sorolható.

5. A kötetek izgalmas módon kombinálják az *egyéni és kollektív* használati módokat. Alkalmassak az egyéni olvasatra, sok esetben egyes szám első személyű dialógus képezi ez elmélkedések grammatikai szerkezetét, ezzel is erősítve a kor egyéni vallásgyakorlatára vonatkozó elvárásait. Ugyanakkor egész közösség értékrendszerét képviselik, a bevezető részek a közösségi olvasatot is implikálják.

¹⁵ Clément Marot – Théodore de Bèze: *Les pseumes mis en rime francoise par Clement Marot & Theodore de Beze*. Par Jean Bonnefoy pour Antoine Vincent, Genève 1563.

¹⁶ Pápai Páriz Ferenc: *i.m.* 1690, 8a.

¹⁷ R. Várkonyi Ágnes, *Az önálló fejedelemség évtizedei. Egység és megosztottság a művelődésben. Művelődéspolitikai programok = Erdély története*. II. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Akadémiai, Bp. 1968. 935–940.

Nyilvánvaló, hogy ezek a szervezőelvek egymástól nem függetlenek, inkább egymás következményei, gondoljunk csak arra, hogy az olvasóközönség körülhatárolása milyen módon befolyásolhatja valamely szövegek nyelvi megfogalmazását.

A sorozat ismertetése után jogosan merül fel a kérdés, hogy hol van a nő „helye” Pápai békére alapozott világában, találunk-e olyan részeket, melyek kimondottan a nőknek a világban betöltött szerepéről árulkodnak, esetleg Pápainak nőkről kialakított elvárásait tükrözik. Pápai köteteiben nem kap kiemelt helyet a nő, mégis több ponton is találkozunk annak a kirakósnek a darabjaival (ajánlásokban, előszavakban, célközönségben, sőt a törzsszövegekben is), amelyek alapján felállíthatunk egy hipotetikus női profilt.

A nő kimondatlan vagy kimondott szerepe

Az első kapaszkodó az előbb felvetett kérdés megválaszolásához a szövegek peritextusaiban, azaz ajánlásaiban, előszavaiban található meg. Érdekes megfigyelni, bár nem egyedülálló jelenség, hogy az ötből négy kötetnek a mecénása főúri nemesasszony (is), vagyis a címlap, az ajánlás és előszó méltatása egy asszonyt, feleséget szólított meg. A kivételt a *Pax Animae* képezi, ahol az ajánlólevél megszólítottja a majdani gyermekfejedelem, a megjelenés évében még csak négyéves II. Apafi Mihály. Ha átfésüljük a kora újkor irodalmát, azt tapasztalhatjuk, hogy a legtöbb női mecénás kegyességi tematikájú szövegeket támogatott. A 17. század első felében ezek a szövegek jelenthették a női olvasóknak is szánt „szépirodalmat”, a kegyesség gyakorlásának olvasás révén megvalósított individuális, de sok esetben (a felolvasás révén) közösségi formáját. A világibb szövegek ajánlása inkább szólt férfiaknak, a férj mellett a nő említése a legtöbb esetben udvariassági gesztust takarhatott. Nyilván felvetődik annak a gondolata, hogy a könyv megjelenésének anyagi háttérét valójában a férj biztosíthatta. A feltételezés ellenére a női mecénás jelenléte, az előszóban a házaspár közül az asszony megszólítása az olvasóközönség kijelölését is jelenthette.¹⁸

A *Pax Corporis* első kiadásának mecénása a címlap tanúsága szerint Széki Teleki Mihály, Erdély híres/hírherd kancellárja és neje, Veér Judith volt. Az ajánlólevél a „Tekintetes Úri Asszony”-t szólította meg, s az utolsó bekezdésben az orvoslással, gyógyítással kapcsolatos, személyes jellegű dicstoposzokkal¹⁹ illetve: a „Tekintetes Úri Asszony” az „igyfogyott árváknak jó anyja”, a betegek „dajkája”, Isten tanult leánya.

A második kiadást Pápai Bethlen Klárának, Losonczi Bánffy György, a Habsburg kézre került Erdély első kormányzója nejének dedikálja Nagyenyeden. Ez alkalommal azonban

¹⁸ Pesti Brigitta: „Kegyes patróna asszonyaink”. *Női mecénátúra Magyarországon a XVII. század első felében*. = *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp. 2010. 359–368; Pesti Brigitta: *Dedikáció és mecénátúra Magyarországon a 17. század első felében*. Kossuth Kiadó, Eszterházy Károly Főiskola, Bp. – Eger 2013.

¹⁹ Pesti Brigitta háromtípusú dicstoposzt különít el: személyesek (nemesi származás, hősiesség, iskolázottság, műveltség, valamint a szépség), vallással kapcsolatosak (a vallás oltalmazása, előmenetelének támogatása és az ájtatosság) és a mecénási szerephez köthetők (egyrészt a szerző vagy a mű támogatása, oltalmazása, másrészt a szerzőtől független, általános érvényű toposzok, kiemelve a patrónus nagylelkűségét). Pesti Brigitta: *i.m.* 2010. 364.

mecénási dicstoposzokkal találkozunk: ez a második kötet sokkal „szébb és bővebb” lett, hála a támogató bőkezű adakozásának.²⁰

Az 1696-ban szintén Kolozsváron megjelent *Pax Aulæ* ajánlása Széki Teleki Lászlónak, Teleki Mihály fiának, tisztségeire nézve később Fehér vármegye főispánjának, majd az erdélyi református egyházkerület főgondnokának és nejének, Vaji Annának szól. A többi *Pax*-kötet ellentétben a dedikációs levél nem jelöli ki pontosan, hogy a mecénásnak vagy esetleg feleségének ajánlja-e a szöveget. A dedikációs levélnek a mecénásra irányuló eszköztárából részlegesen megmarad a dicstoposz, mely kimondottan a mecénási szereppel függ össze:

„E könyvet pedig Uram s Asszonyom, így Isten segítségével elkészülvén, hogy a Kegyelmetek neve alatt bocsássam ki világra, a Kegyelmetek ezaránt kész indulatomat megelőző kedve cselekedte. Elsőben is azért Kegyelmeteknek (látván a tudós írásokhoz való nyughatatlan szeretetét) és Kegyelmetek kedve s költsége által, a bölcsességről tudakozó minden magyar keresztyéneknek.”²¹

1698 a következő *Pax*-kötet megjelenésének éve: *Pax Sepulcri*. Az ajánlás újra a Teleki család egyik tagjának, Teleki Krisztinának szól. A dedikáció címlapja a már ismert személyes dicstoposzokkal indít, amikor Teleki Krisztinát „eklézsiák és skólák kegyes dajkájának” titulálja, s egy retorikailag ugyancsak megalapozott kéréssel remekül előkészíti a főszöveg témáját: „Istentől boldog hosszú életet és ez után idvességés, csendes kimúlást kívánok.”²²

A *Pax Crucis* címlapjának tanúsága szerint a könyv kiadására az 1710-es „gyászos esztendőben” került sor, mely nyilvánvalóan a kollégium egy évtizeden belüli második pusztulására,²³ illetve Erdély hanyatlására utal. A kötetet gr. Teleki Sándornak, az enyedi kollégium főgondnokának, Torda vármegye főispánjának, mellesleg szintén Széki Teleki Mihály fiának és feleségének, gr. Bethlen Júliának ajánlja a szerző. Az ajánlólevélből elmaradnak a dicstoposzok, a dedikációs episztola megszólítottja mind a grófi férj, mind pedig a feleség.

A peritextusok tükrében kijelenthetjük, hogy ami a női mecénásokat illeti, Pápai *Pax*-sorozata nem válik el a 17. századi hagyományoktól. A kötetek kegyességi tematikája révén lehetőség nyílik a női támogatók megszólítására, támogatás igénylésére, majd az elnyert anyagi biztonságért való hála megfogalmazására. Ugyanakkor ez azt is jelzi, hogy a 17. század második felében is igen erős igény éltetett a női olvasók körében az ilyen jellegű szerepek betöltésére, vagyis a közösség lelki üdvét vagy például a *Pax Coporis* esetén testi egészségét is szolgáló könyvek támogatására.

A szövegek dedikációs szegmensei tehát egy nem kimondottan Pápai világlátására, de a 17. század világlképére annál inkább jellemző női (mecénás)képet nyújtanak. Sokkal érdekesebb ideális női profilt kreál meg Pápai a *Pax Aulæ* egyik regulájában. Erre a kötetre még inkább illik a pragmatikai adaptáció terminus, hiszen bár Pápai fordítása viszonylag híven követi az eredeti katolikus forrásszöveget, mégis módosít vagy betold az eredeti szövegbe ott, ahol helyénvalónak látja. Felekezeti megfontolásból Pápai teljesen kihelyettesíti például a XVI. regulát, mely a

²⁰ Pápai Páriz Ferenc: *i.m.* 1695. 2b.

²¹ Pápai Páriz Ferenc: *i.m.* 1696. a4.

²² Uo. A.

²³ 1704 tavaszán kuruc csapatok vették be magukat Nagyenyedre, kifosztották a várost, majd hátrahagyták a véd-telen lakosságot, a kollégium tanárait és diákjait a megtorló német csapatoknak. Az áruónak kikiáltott Enyedet és vele együtt a kollégiumot is elseperte Rabutin parancsára báró Tige hadserege. 1707-ben pecsételődött meg véglegesen a kollégium sorsa. Az újabb kuruc-labanc összecsapások elől az életben maradt diákok és tanárok Pápaival együtt bujdosásra kényszerülnek.

predestinációtant katolikus szemszögből értelmezi, és helyette egy eddig azonosítatlan forrásból származó regulát tesz: „XVI. Régula: Példab. 31:10. Erős Aszszonyiállatot kitsoda találhat: mert ennek árra sokkal fellyül haladgya a' Kárbunkulusokat”²⁴

A szerző már a summában kijelenti, hogy a megfelelő asszony megtalálásának érdekében kíván segítséget nyújtani, és éppen ezért meg fogja rajzolni a tökéletes asszony „mivoltát és formáját”.

„Nem azt akarja mondani [a regula bibliai idézete – D.Zs.], mintha e' világon nem találhatnának erős avagy gyors Aszszony, hanem, hogy nintsen embernek annyi böltésége és böldogsága, hogy azt magától feltalálhassa, vagy más Aszszonyok közzül kiválaszthassa; mivel azok igen más színbe öltöznek, és a' legélesebb szemeket is megtsallyák.

Ha mindazáltal valaki ugyan tsak reá adgya magát, hogy keressen olyyat, imé én lerajszolom annak mivoltát és formáját, hogy azzal annak megismerésében elő-segítsem és oktassam.”²⁵

A megkreált asszonykép nagyon hasonlít ahhoz a modellhez, amit az előljáró beszédben Salamonról alakított ki az eredeti szöveg francia szerzője, s melyet Pápai változtatások nélkül ültetett át magyar nyelvre.

Salamon profilja

Külső tényezők	Személyes, belső tulajdonságok
Nagy és egészséges az országa, mert – végvárai és hatalmas városai vannak – állandó, nagy létszámú hadsereggel rendelkezik, – soha nem kényszerült harcra, mert soha nem volt rá szükség, – hatalmas kincstár áll rendelkezésére.	Istentől való elméjének ereje és éle
	Tudománya mélysége és szélessége mérhetetlen.
	Ékesszóló.
Udvartartása példaértékű, mert – udvari cselédeknek se szeri, se száma, – számtalan „kinccsel”, öltözékkel, királyi házakkal bír, – a tisztviselőket rendben és szemmel tartotta, – szépséges templomokat és épületeket építtetett.	Szelíd, kegyelmes és emberséges olyannyira, hogy még az ördögöket is szófogadásra és becületre hajtja.
	„a Fejedelmi embernek méltósága 's mivolta, kiváltképpen azokból a dolgokból tetszik-meg, a' melyekben ő rend-szerint szokott gyönyörködni.” ²⁶ – a muzsika – Isten szépségét közvetíti, – építkezés, mesterséges alkotmányok – híret fenntartja évszázadokon át,
Külseje vonzó: termete daliás, arcvonásai vonzóak	– a históriák ismerete – hírnév továbbvitele, – a föld művelése – Istentől származik a föld, – vadászat – Isten teremtette az állatok fölött uralkodónak, – lovak.
A külvilág viszonyulása pozitív: – mindenki őt csodálta, mindenki látni akarta, – még irigyei is elismerik nagyságát, és csodálóiává válnak, – mindenki önként behódolt neki, az adót ajándékként fizették széles e világ nemzetei, – minden kincset az ölébe hordtak, de nem félelemből, hanem szeretetből, – szépséges templomokat és épületeket építtet.	Legfontosabb belső tulajdonsága: Istennel járt minden napjában.

²⁴ Ugyanakkor Pápai kicseréli a XXI–XXIII-ig terjedő részeket, melyek esetén a csere mögött nem felekezeti megfontolás rejlik, hiszen az eredetiben a társalgást, a lelki nyugalom megtalálását taglalja a francia szerző, hanem Tarnai Andor szerint az új szövegek aktualitásában, sőt személyes állásfoglalás jellegében keresendő a változtatás oka. Tarnai Andor: *i.m.*

²⁵ Pápai Páriz Ferenc: *i.m.* 1696. 176.

²⁶ Uo. B10.

Az előljáró beszéd a bemutató beszéd típus, *genus demonstrativum* jegyeit viseli magán, tárgya értelemszerűen ebben az esetben Salamon dicsérete. „Bölcs Salamon” toposzára építi fel a forrásszöveg szerzője a peritextust oly módon, hogy kiindulópontként a földi boldogság mibenlétét fejti ki: „ő bölcsen rendeli életét, és jár Istennek tekinteti előtt az igazságnak és szentségnek útján”.²⁷

A hétköznapi emberek életéből indul ki: mi az, ami megnehezíti az életüket, melyek azok a hibák, amelyeket elkövetnek a boldogságkeresés útján, s teszi mindezt azért, hogy Salamon külső és belső tulajdonságokból felépített képmását mutathassa fel az olvasónak. Salamon azonban nemcsak a tökéletes uralkodó modelljeként jelenik meg, hanem a már a földön emberi mércével mérhető boldog ember ideáljaként is. Salamon portréját külső és belső tulajdonságok/tényezők mentén vázolja fel, azonban a két szempont bizonyos szinten összefügg.

Az előljáró beszéd befejezése is rendkívül gyakorlatias, hiszen egyetlen kérdésre élezi ki a beszédet, mellyel egyben átköt a tulajdonképpeni regulához: mit kell tennie a hétköznapi embernek, hogy olyan lehessen, mint Salamon. Istent kell megismerni, és a megismert Istent tiszta szívből kell szeretni. Ez volt Salamon bölcsességének alappillére.

A XVI. regulában Pápai ígéretéhez híven nagyon pragmatikusan lát feladatához, vagyis a tökéletes asszony profilozásához. A gondolatmenet legelején kijelöli a férfi és asszonya hatáskörét. A férfi a világe, a közösségé, feladata, hogy a hazának szolgáljon, arra szánja minden idejét és gondolatát, előmenetelén és tekintélye növelésén munkálkodik. Ezzel szemben az asszony az ő házához tartozik, de ugyanazok a kötelességei a maga házában, mint a férfinak a nagy házában. Ismert metaforával dolgozik a szerző, a férj a Gazda, az asszony a Gazdasszony.

Az ideális nő profilja

Külső tényezők	Személyes, belső tulajdonságok
<p>Egészséges, boldog a háztartása, mert:</p> <ul style="list-style-type: none"> – rendet tart a maga háztartásában, de teszi mindezt veszekedés, zaj nélkül, – senkit nem hagy munka nélkül, – mindenki szükségleteiről gondoskodik, – az asszonyi nemhez illő munkákat végzi: fon, varr, „szorgalmasan foglalatoskodik”, – „megerősíti az ő karját”: megvédi magát és embereit, ha kell törvényszékre viszi a vitás helyzeteket, – ért a kereskedéshez, okosan forgatja a maga háza tája által hozott javakat, okosan tud adni és venni, – férjét is meggazdagítja, de nem mások kárára teszi. 	<ul style="list-style-type: none"> – férjének engedelmes, – tekintetéből méltóság és tisztesség árad, – beszéde és dolgai kedvességről tanúskodnak, – igazságos, – meghallgatja az okosak, a bölcsök beszédeit, de soha nem szól bele a beszélgetésbe, – nem jár iskolába, mert az csak ártana Istentől kapott bölcsességének, de mégis „csudára méltó a’ lelki dolgokban való tudománya”.
<ul style="list-style-type: none"> – Külseje vonzó: nem cifrálkodik, de rangjához méltóan öltözködik. 	<p>Legfontosabb belső tulajdonsága: istenfélő.</p>
<p>A külvilág viszonyulása pozitív:</p> <ul style="list-style-type: none"> – cselédei nem félelemből, hanem szeretetből, kötelességtudásból szolgálják, – megszeretteti magát. 	

²⁷ Uo. A1a.

„E’ két dolgot bízta Isten a’ házi Gazdára és Gazdaszszonyra, a’ kikiről szól Salamon az ő Példabeszédinek utólyán. [...]

„Minden bizonytal igen szép dolog a’ Férfji részéről, midön az alatta való népet szép rendben tarttya, vagy midön a’ Vének gyülekezetiben, a’ Haza háborúságának idején, Igazgatóúl elől ül: de nem alább való ditsősége a’ jó Aszszony részéről, az ő rendes maga-viselése az ő házában, a’ Böltsnek értelme szerint. [...] Egyiknek méltóságát nem különbözteti-meg Salomon a’ másiktól...”²⁸

A gondolatmenet nagyon fegyelmezett. Szinte pontokba szedve sorolja a tulajdonságokat. Nem találkozunk exemplumokkal, kitérőkkel, céltudatosan, világosan kreálja meg az ideális asszony profilját. A tökéletes nő képe kettős, egyszerre gazdasszony és anya, szigorúan parancsol, és kedvesen gondoskodik.

„Ez az, a’ mellyel egész háza jó rendben vagyon. Kiki minden órán ennek házánál ő helyén, és az ő szabott munkája körül találattik. A’ mi tekintetből pedig tselédi illy hivek dolgokban, nem az a’ félelemtől való kénszerítés, mint más házoknál szokott lenni, mintha a’ tisztokban való fogyatkozásért reájok jövő büntetés izgatná őket. Minden félelme a’ tselédnek nála, tsak ettől való tartés, hogy tisztin kívül ne találattassék.

És így az illyen Aszszony, nem tsak Gazdasszony, hanem ugyan édes Anya a’ háznál. Az ő Gazdaszszonyságának fő és *első* ponttya ez, hogy ő arra szorgalmatosan reá vigyázzon, hogy ott senki ne légyen munka nélkül, hanem kinek-kinek légyen szabott dolga: *Második*, hogy ott senki ne szükölködjék, hogy ott minden meglégyen, valamint az emberi okos elme, és az igazség méltán megkíván tselédinek segítésére, és egészségeknék s’ életeknék megtartására.”²⁹

A szerző vagy fordító (mint említettem, ebben az esetben nem ismert a forrásmű, ezért akár Pápai is lehet a szöveg írója) egyetlenegyszer esik ki a Salamon által leírt nő képének parafrázálásából, saját véleményt tolmácsol, illetve alátámasztja a salomoni példát, amikor a nők neveléséről, a házon kívüli, mindennapi teendőkön kívüli „bölcsekedésről” van szó.

„Mind ezek után még-is, a’ mi tsudálatos az ő személyében, és a’ mellyet ma-is az én itéletem szerint leginkább kell betsülni benne, ez, hogy noha illy szorgalmatos, mind házánál majorkodásában, mind künn való kereskedésében; mind ezek meg nem akadályoztattyák, hanem valamikor az alkalmatosság hozza, a’ Böltssekkel való társalkodástigen gyakorollya, s’ azok is gyönyörködnek benne. Nem mintha ő maga tsatsogna és disputálódnék, vagy akarmi alkalmatosság hozná, szóval igyekez-nék másba belé kapni, nem, mert úgy hiszi, hogy az Aszszonyi szelidség és szemérmetesség elégnék tarttya, ha tanítvány lehet a’ Böltsseknél, nem is kíván fellyebb való helyet, hanem a’ minémüt kíván vala Mária Idvezítönk lábainál: *Ki a’ Jézus lábainál leülvén hallgattya vala az ő beszédét.*

Ugy vagyon, hogy ez a’ ditséretes Aszszony nem tanul iskolában, de még-is tsudára méltó a’ lelki dolgokban való tudomány, tsudálatos azokban való gyönyörködése s’ azokról tudakozódása, mellyet az oskolák nélkül-is el-érhet. Söt az oskoláknak ez az ő régi szerentsétlen sorsok, hogy valamit azok tanytanal, annak minde ellene mondhatni.”

Elég nehezen összeegyeztethető a fenti idézet azzal a ténnyel, hogy Pápai Páriz Ferenc több évtizeden keresztül a Nagyenyedi Kollégium megbecsült tanára, söt igazgatója volt, de amennyiben a nők neveléséről vallott elveit (még akkor is a sajátjai, ha nem tudjuk bizonyítani, hisz mint már említettem, amikor Pápai nem ért egyet valamivel, nem fél változtatni,

²⁸ Uo. 177–178.

²⁹ Uo. 180–181.

kivágni, átírni) elmaradottnak tekintjük, az anakronizmust kockáztatjuk. A tökéletes nő profilja „csak” hasonlít a tökéletes férfi eszményéhez. Tagadhatatlan azonban, hogy mindkét kép főúri személyiségjegyeket, kötelezettségeket, feladatokat és kedvteléseket feltételez. Nem jelent azonban ez gondot még abban az esetben sem, ha figyelembe vesszük, hogy Pápai *Pax*-sorozatának feltételezett olvasóközönsége a szövegek peritextusai, azaz Pápai bevallott nézetei értelmében, nem korlátozódott kizárólag főrendi személyekre. Ugyancsak érdekes megfigyelni azt, hogy amíg a férfi, Salamon, az ideális vezető profilja kiter olyan személyiségjegyekre, mint például a zenekedvelés, lovak szeretete, azaz nagyon is személyes kedvtelésekre, addig a női profilból ez teljes mértékben hiányzik. Az ideális nő, a tökéletes házastárs felől lesz bemutatva. Ez a feltett és meg is fogalmazott szándéka a szerzőnek: a házastárskeresésben kíván segíteni.

A szöveg lezárása szinte váratlan, egyetlen huszárvágással befejezi a nagyon is gyakorlatias felsorolást:

„Egy summában, az erős Asszonyinak dicséretit ez Igékben teszi-le a' Bölcs: Tsalárd az emberek előtt való kedvesség, és hijába-való a' szépség; a' mely Asszonyi-állat féli az Urat, ez dicséretet szerez ő magának.”³⁰

A női profil esetén is a legfőbb erény az istenfélelem lesz, ami bár nem azonos a Salamon profilja esetén legfőbb jóként való Istennel járással, mégis nagyjából ahhoz a fogalomkörhöz sorolható. Összességében a XVI. regulában „megfestett” nő ugyanazokkal a jellemvonásokkal rendelkezik, mint amelyek kibontakoznak a *Pax*-sorozat peritextusaiból, az ott felsorakoztatott dicstoposzokból.

Mégis milyen asszonyképpel dolgozik tehát Pápai Páriz Ferenc a *Pax*-sorozat lapjain? Salomoni asszonyképet hoz létre, mely hozzásimul, természetesen a megfelelő szerepek módosítása mellett, az ideális férfiről kialakított képhez. Annak párhuzamos variánsa lesz, vagy ha úgy tetszik tükre, a nagyvilágot igazgató férfi párhuzama lesz a kisebb világot, az otthon irányító nőnek.

The Place of the Woman in the World Based on Peace, the Pax Series by Ferenc Pápai Páriz

Keywords: Pápai Páriz Ferenc, the Pax-series, literature for usage, the woman's profile, devotional literature of the 17th century

The present study intends to answer the question regarding the role and place of the woman, the profile of the ideal woman used in the unique *Pax*-series. After the presentation of the series itself follows the individual study of the prefaces as four of the *Pax*-es have female protectors that implies the existence of praising tropes. The prefaces create a well-known female profile, the protectors are enhanced with positive characteristics according to the century's expectations. In the same time it creates a slightly different ideal woman profile on the pages of *Pax Aualae*, one that resembles a lot the portrait of the ideal man, the rules presented in the introductory parts of the volume.

³⁰ Uo. 188.